

A TÖRTÉNELMI EMLÉKEZÉS VÁLTOZATAI A NÉMET IFJÚSÁGI IRODALOMBAN

VARIATIONS OF THE HISTORICAL REMEMBRANCE IN THE GERMAN LITERATURE FOR YOUNG PEOPLE

Lipóczi Csabai Sarolta ^{1*}

¹Pallasz Athéné Egyetem, Idegen Nyelvi és Továbbképzési Tanszék, Kecskemét, Hungary

Kulcsszavak:

történelmi emlékezés,
1.világháború,
kortárs német irodalom
fiataloknak

Keywords:

historical remembrance,
1.World War
contemporary german literature
for young people

Cikktörténet:

Beérkezett 2016. szept. 8.
Átdolgozva 2016.szept. 21.
Elfogadva 2016. okt. 10.

Összefoglalás

A dolgozat célja a történelemábrázolás néhány irodalmi lehetőségének bemutatása a német ifjúsági irodalomban a 18. századi történelmi regénytől a kortárs német irodalomig. Egy történelmi és elméleti áttekintés után a szerző arra keres választ, hogy hogyan változik a történelem és a fikció viszonya a művekben a jelen felé haladva. E szempontot vizsgálja egy 2015-ben megjelent, az 1. világháborúhoz kapcsolódó elbeszéléskötet alapján.

Abstract

The article is to present the changes in genre of the historical novel in connection with a volume of short stories published in contemporary German literature for young people about the first World War. After a historical and theoretical overview the author analyses the relationship between history and fiction.

1. Bevezető

Az irodalmi művek jelentős helyet foglalnak el a társadalom emlékezési kultúrájában, amelynek egyes elemei bekerülnek a művek szövegrepertoárjába. (Assmann 1999, 32)

A szerzők részére eltérő lehetőségek állnak rendelkezésre a történelem irodalmi megjelenítésére, attól is függően, hogy – az ábrázolás tárgyához viszonyítva – melyik generációhoz tartoznak, azaz, rendelkeznek-e személyes tapasztalatokkal vagy az emlékezési kultúra megmaradt elemeire, illetve a történelemtudomány eredményeire támaszkodnak.

A dolgozat a történelmi emlékezés irodalmi konstrukciójának lehetőségein belül példák alapján azt vizsgálja, hogyan „teremt kapcsolatot” az irodalmi művek szerzője az utókor képviselőjeként a történelemmel és ezáltal hogyan vesz részt a múltlemezés folyamatában. Ezen túlmenően érinti a történelem és a politikai konfliktusok fiatalok részére történő irodalmi közvetítésének néhány elméleti kérdését is – a német ifjúsági irodalom elmélete és története alapján.

* Kapcsolattartó: Lipóczi Csabai Sarolta Telefonszám:+36 20 539 6845
E-mail cím: lipoczine.sarolta@tfk.kefo.hu

2. A történelmi emlékezés irodalmi megjelenésétől a közelmúlt történelmi eseményeinek ábrázolásáig

Már Martin Luther is szolt könyvajánlásokat tartalmazó írásaiban a történelmi olvasmányok szükségességéről, mondván, hogy „a fiatalok legfontosabb olvasmányai közé a krónikák és a történelemkönyvek tartoznak, mindegy, hogy mely nyelven...” (Pleticha 2002, 452) Ennek ellenére csak a 18. sz. végén veszi kezdetét az egyetemes történelem bemutatása a német fiataloknak, egészen addig a felnőtt történelmi művek adaptációiról beszélhetünk. A romantika kora természetesen megnövelte a történelemtudatot, de a történelem inkább csak néhány történelmi adattal megtűzdelt kulissza maradt az egyébként sokszor nagy népszerűségnek örvendő és sokszor újra kiadott könyvekben. (Uo. 453)

Az igazi áttörést a skót Walter Scott a német irodalomra is nagy hatást gyakorló regényei jelentették. Az író nagy alaposággal kidolgozott történelmi színezetű, a honi történelem hangsúlyozását tartalmazó prózájával – bekerülve a kialakuló ifjúsági irodalomba is - világszerte új impulzust adott a történelemábrázolásnak. Vannak irodalomtörténészek, akik ma is Walter Scott regényeihez vezetnek vissza az ábrázolás nagy lehetőségeinek kialakulását.

A 19. sz. második felétől a német történelmi regény útja erősen kapcsolódik a háborúkhöz. A fiatalokat is megszólítani szándékozó történelmi regények – az ifjúsági irodalom fejlődésével is párhuzamosan – a porosz-francia háború (1870-71) utáni időszakban megnövekedett példányszámban jelentek meg.

Az 1. és a 2. világháború és a gyermek- és ifjúsági irodalom „kapcsolata” rendkívül sokrétű, feldolgozása napjainkban is tart. A 2. világháború vége új fejezetet nyitott a német történelem irodalmi ábrázolásában, beleértve a fiataloknak szóló műveket is. A régmúlt és a közelmúlt ábrázolása eltérő elnevezést kapott és nagymértékben előtérbe került a közelmúlt feldolgozása az irodalomban. A múlttal való szembesülés (Auseinandersetzung mit der Vergangenheit), illetve az „emlékezési kultúra” jegyében létrejött a közelmúlt történelmét feldolgozó irodalom, ami külön nevet kapott a német irodalmon belül: zeitgeschichtliche Literatur. A gyermek- és ifjúsági irodalom részére Malte Dahrendorf irodalomtörténész fogalmazta meg a „zeitgeschichtliche Kinder- und Jugendliteratur” fogalmát. (Dahrendorf 1997, 205)

„Adalékok a közelmúlt történelmének ábrázolásához a német nyelvű és a magyar gyermek- és ifjúsági irodalomban” c. tanulmányunkban részletesen bemutatunk néhány konferenciát, tanulmánykötetet, amelyek segítettek a 2. világháború újrafeldolgozását és az ifjúság történelmi szocializációját (Lipóczi 2012, 97-115). (Glasenapp-Ewers 2008)

Az 1. világháborúra reflektáló irodalmi és kultúrtörténelmi rendezvények közül kiemeljük a frankfurti Johann Wolfgang Goethe Tudományegyetem Ifjúsági Irodalomkutató Intézetének „1914/2014 – Erster Weltkrieg. Kriegskindheit und Kriegsjugend, Literatur, Erinnerungskultur” c. konferenciáját. Az ehhez kapcsolódó kötet lehetőséget nyújt a téma pedagógiai és irodalmi nézőpontból történő megközelítésére. (Ewers 2015)

3. A történelem megidézése kortárs prózai művekben

Az 1. világháború 100. évfordulóján az irodalom is nagymértékben hozzájárult a múltlelemzés szükséges folyamatához. Dolgozatunk további részében egy elbeszélés-gyűjtemény alapján

hozunk példákat arra, hogyan „teremt kapcsolatot” az irodalmi művek szerzője az utókor képviselőjeként a történelemmel és ezáltal hogyan vesz részt a múltelemezés folyamatában. Utalást teszünk arra is, hogy az írói eljárás hogyan határozza meg az irodalmi konstrukciót.

Az 1. világháború említett évfordulója németországi kiadványainak sorában előkelő helyet foglal el az Alexandra Rak által szerkesztett „*Mitten im Leben sind wir vom Tode umfassen*”[†] c. elbeszélés-gyűjtemény, amelyet szerkesztője azzal a szándékkal hívott életre, hogy a fiatalokat megszólító prózairodalom 1. világháborúval kapcsolatos hiányosságait német nyelvű írók nézőpontjából ezzel az antológiával valamelyest pótolja. „*Talán sikerül ezen antológia segítségével a német szerzők nézőpontjából egy kicsit megismerni az első világháborút.*”[‡] – írja Alexandra Rak. (Rak 2015, 107) A szerkesztő 15 kortárs íróat kért fel, hogy válasszanak két-három képet Stefan Hauck (1964) világháborús képeslap- és fotógyűjteményéből és írjanak egy-egy kispróza művet, amelyben az 1. világháború valamely eseményét közvetítik a fiatal olvasók felé. Amíg a fotók inkább a személyes érintettség lehetőségét tartalmazzák, a képeslapok és újságkivágások a Nagy Háború aktuális helyzetéről vagy a kor valamely eseményéről adnak információt. Ezeknek 2-2 darabja vezeti be az elbeszéléseket.

A kötet eldöntötként kezeli azt a kérdést, hogy adekvát irodalom-e az ifjú olvasók számára a háborúkat bemutató irodalom. A német nyelvterületen ehhez ugyanis jelentős elméleti művek jelentek meg, amelyek nyomában a német gyermek- és ifjúsági irodalom ilyen kérdéseket már nem vet fel, hanem kötelességének tekinti a fiatalok bevonását a műfeldolgozásba is. Itt állapítjuk meg, hogy 1945 és 1980 között a volt NSZK-ban megközelítőleg 1000 olyan mű jelent meg, amely a 2. világháború alatti és utáni gyermekkort ábrázolja. (Bernd 1981, 156) A történelmi múlt feldolgozásának lendülete ezt követően sem tört meg és a háborús évfordulókon egyre nagyobb alaposággal nyúlnak a témához a kutatók, történészek, irodalomtörténészek és a művészek is.

A könyv ajánlása a nagyszülői generáció hiánya miatti alkotói nehézségekre is utal: „Nagyszüleinknek, akiket már nem kérdezhetünk meg.”[§] (Rak 2015, 5)

A 16 fejezetből álló kötet fejezeteinek mindegyike egy elbeszélést tartalmaz. Ez a rendezőelv a háború különböző aspektusait jelzi, így pl.: *Az utolsó férfi; A lövészárokban; Az Első Világháború és én; Jacob kérdez; Az őrnagy találmánya* stb.

Dolgozatunkban a kötet három elbeszélése kapcsán vizsgáljuk, az ábrázolt témát, az alkalmazott írói eszközöket és azok hatását. A Géraldine Elschner tollából származó: *Der alte Schuh* (A régi bakancs) c. elbeszélésben az utókor már nem tudja megállapítani, hogy a szereplő gyerekek által kiásott, az elbeszéléshez mellékelt képeken látható francia vagy német katona hordta, akiknek családja a harmadik generáció közös tagjaként született unokában egyesült.

Az író – a két, a fronton egymás ellen harcoló felmenőjének képével indítja történetét. Ő lesz tehát a közös utód. Majd fiktív levelek következnek: a képeken látható francia és német katona - mint ellenségek - elképzelt levelei családtagjaik részére ugyanarról a csatáról. Az elgondolás bizarr és eredeti is egyben, az események leírása pedig még hasonlít is. A lövészárokban történtek „megörökítése” Erich Maria Remarque érzékletes stílusára emlékeztet. A leveleket harmadik személyű magyarázó részek egészítik ki. Bár ez az írás meglehetősen széteső, többféle műfajt alkalmaz, üzenete nem érthető félre: az egymás ellen harcba küldött franciák és németek, idővel ugyanazon családhoz tartozó felmenők, azonos stílusú lábbeli hordozói, e m b e r e k voltak. A harcok értelmetlensége nem kétséges.

A továbbiakban a német gyermek- és ifjúsági irodalom két nagy alakjának, Kirsten Boie és Gudrun Pausewang egy-egy elbeszélését vizsgáljuk.

[†] A könyv címének jelentése latinul az azonos című katolikus énekből ismert: „*Media vita in morte sumus*”

[‡] *Vielleicht gelingt es ja, die erzählerische über den Ersten Weltkrieg aus der Sicht deutschsprachiger Autoren mit dieser Anthologie ein wenig zu schliessen.*

[§] „Für unsere Grossmütter und Grossväter, die wir nicht mehr fragen können.”

Kirsten Boie egy jól ismert történet saját verzióját mondja el: *You no shoot, we no shoot*^{**} címmel. Az író újságkivágásokat helyez elbeszélése elé, amelyek az 1914-es karácsonyi békére (*Weihnachtsfrieden/ Christmas Truce*) utalnak, amikor a katonáknak az ünnepek alatt nem kellett harcolniuk. Kirsten Boie lépésről lépésre meséli el az eseményeket, a hangulatot tragikomikussá fokozva. Bemutatja azt a pillanatot, amikor a katonák rájönnek, hogy a lövészárkok két oldalán közösek az értékek, közös a nyelv, a vallás és – aki eddig még nem látta volna, annak számára is – egyre világosabbá válik a háború értelmetlensége.

Gudrun Pausewang: *Der Erste Weltkrieg und ich* (Az 1. világháború és én) c. elbeszélése dolgozatunk következő tárgya. A Német Gyermekirodalmi Díjjal kitüntetett író a kapcsolatot „A Pausewang család az első világháború idején” c. családi fotó segítségével teremti meg. Szülei történetét 1899-től, apja születésének évétől az Osztrák-Magyar Monarchia, majd pedig a Német Birodalom, illetve Németország történetébe ágyazza.

A egyes szám első személyű szöveg az „oral history”-típusú visszaemlékezésekre emlékeztet. Hasonlít az élőbeszédre, de annál sokkal szerkesztettebb, pontosabb. Így válik a történelmi – részben háborús - visszaemlékezés a családi biográfia részévé. Megemlítenéd, hogy ez az elbeszélés közvetíti a legtöbb történelmi ismeretet az olvasónak. A személyes sors és a történelem ábrázolása összefonódik az elbeszélésben.

Feltűnő, hogy bár a művek szerzői a gyermek- és ifjúsági irodalom jelentős alkotói, akik más esetben műveikkel gyerekeket, fiatalokat szoktak megszólítani, gyermekszereplővel nem találkozunk a kötetet alkotó szövegekben. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy realista „anyag”-ból táplálkozó, többségükben fikciós művek jöttek létre a megszólított 15 szerző tollából. A történelmi regénynek azon típusát, amelyben gyermekszereplő kerül a felnőtt szereplők közé, és egyes szám első személyben ő közvetíti az eseményeket, itt nyomát sem találjuk. A műfaj más kifejezésformákat talált magának. „*Es mindig az egyéni sorsok állnak előtérben, amelyek megmutatják, hogyan tör be a háború az egyén életébe és válik szörnyű, mindennapi valósággá, amelyet túl kell élni valahogy.*”^{††} - állapítja meg a kötet szerkesztője.” (Rak 2012, 9)

4. Összegezés

Dolgozatunk elméleti részében tömören bemutattuk azt a folyamatot, amelyben a németországi ifjúsági történelmi regény alakulási folyamata eljut a történelem mai értékelését bemutató kortárs művekig. Megemlíjtük, hogy e folyamat sok helyen kapcsolódik az európai irodalom folyamatához, így a magyar irodaloméhoz is.

Szemléletesség céljából kiemeltünk egy kortárs német elbeszéléskötetet, amely a fenti folyamat végén igen tanulságosan bizonyítja konklúzióinkat, amely szerint a különböző generációk életében eltérő szerepet töltött be a történelem, a háború és ennek eltérő lenyomatai vannak az irodalomban.

Az elemzett művek alapján is egyetértünk Hans-Heino Ewers azon megállapításával, amely szerint a mai, történelmet ábrázoló szépirodalmi művek nem a történelmi eseményeket ábrázolják, hanem azok politikai, társadalmi, és a különböző generációk életében elfoglalt helyét, jelentését vizsgálják. (Ewers 2008,150)) Hans-Heino Ewers nagy jelentőséget tulajdonít a generációk közötti párbeszédnek, és felhívja a figyelmet a folyamatos múltlemezés szükségességére.

^{**} Az elbeszélés végén áll az a tárgyi információ is, hogy „Az 1892 és 95 között született fiatal férfiak 37 %-a esett el a háborúban.”)

⁵ „Und immer stehen die Einzelschicksale im Vordergrund, die zeigen, wie der Krieg in das Leben einbricht oder zum grausamen Alltag wird, in dem es irgendwie zu überleben gilt.”

Egyetértünk továbbá az európai gyermek- és ifjúsági irodalomkutatás több képviselőjének, többek között a holland Peet Mooren kijelentésével, amely szerint a 2. világháborúról szóló ifjúsági művek közül azok a jók, amelyek amellett, hogy ifjúsági könyvként értékesek, történelmileg hitelesen írják le az eseményeket és morálisan is tudnak hatni a fiatal olvasóra. (Mooren 2008, 278) E szempontoknak megfelel az Alexandra Rak által szerkesztett kötet, amely éppen a folyamatos műltelemzés jegyében jött létre.

Az elemzett kötethez és az újabb német nyelvű szakirodalomhoz kapcsolódó további kutatómunkánkat ebben az irányban kívánjuk kiteljesíteni.

Irodalomjegyzék

- [1] Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó Budapest – C. H. Beck München 1999
- [2] Dahrendorf, Malte: Das zeitgeschichtliche Jugendbuch zum Thema Faschismus/Nationalsozialismus: Überlegungen zum gesellschaftlichen Stellenwert, zur Eigenart und zur Didaktik. In: Rank, Bernhard/ Rosebock, Cornelia (Hrsg.): Kinderliteratur, literarische Sozialisation und Schule. Weinheim 1997, 201-226.
- [3] Dolle-Weinkauff, Bernd (Frankfurt am Main): Deutschsprachige Kriegsbilderbücher 1914-1918. Ein Abriss der Themen, Typen und Tendenzen In: Kinder- und Jugendliteraturforschung In: Jahrbuch der Kinder- und Jugendliteraturforschung 2014/2015 (Hrsg.): Institut für Jugendbuchforschung der Johann Wolfgang Goethe-Universität (Frankfurt am Main) und von der Kinder- und Jugendbuchabteilung der Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz (Berlin) unter der Verantwortung von Bernd Dolle-Weinkauff, Hans-Heino Ewers und Carola Pohlmann
- [4] Ewers, Hans-Heino: Erster Weltkrieg: Kindheit, Jugend und Literatur. Peter Lang Edition, Frankfurt am Main, 2015. S. 356.
- [5] Ewers, Hans-Heino: Zwischen geschichtlicher Belehrung und autobiographischer Erinnerungsarbeit. Zeitgeschichtliche Kinder- und Jugendliteratur von Autorinnen und Autoren der Kriegs- und Nachkriegskinder. In: Gabriele Glasenapp (Hrsg.): Geschichten in Geschichten. Peter Lang Verlag, Frankfurt/M. (2005)
- [6] Lipóczy, Sarolta: Adalékok a közelmúlt történelmének ábrázolásához a német, osztrák és a magyar gyermek- és ifjúsági irodalomban. In: Gyermekkönyvek vonzásában. Esszék, tanulmányok Komáromi Gabriella 70 születésnapjára. Szerk.: Gombos Péter, Lipóczy Sarolta, Pompör Zoltán. PONT Kiadó 2012. Budapest, 97-115.
- [7] Lipóczy, Sarolta: Die Darstellung der Kriegs- und Nachkriegskindheit in der realistischen ungarischen Literatur bzw. Kinder- und Jugendliteratur. In: von Glasenapp, Gabriele – Ewers, Hans-Heino (Hrsg.): Kriegs- und Nachkriegskindheiten. Studien zur literarischen Erinnerungskultur für junge Leser. Peter Lang Verlag Frankfurt am Main 2008. S. 350-361.
- [8] Mooren, Peet: Das Kind als Augenzeuge. Krieg- und Nachkriegszeit in der niederländisch historischen-, pädagogischen und literarischen Öffentlichkeit. In: Glasenapp, Gabriele – Ewers, Hans-Heino (Hrsg.): Kriegs- und Nachkriegskindheiten. Studien zur literarischen Erinnerungskultur für junge Leser. Peter Lang Verlag Frankfurt/Main, S. 267-280.
- [9] Pleticha, Heinrich: Geschichtliche Kinder- und Jugendliteratur In: Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur Band 1. Herausgegeben von Günter Lange. Schneider Verlag Hohengehren 446.
- [10] Rak, Alexandra: Danke. In: Mitten im Leben sind wir vom Tod umfungen. Hrsg. Alexandra Rak. Fischer Verlag 2015. S. 307.
- [11] Otto, Bernd (1981): Die Aufarbeitung der Epoche des Nationalsozialismus im fiktionalen Jugendbuch: der BRD von 1945-1980.

Internetquellen

[http://www.jugendbuch-couch.de/alexandra-rak-mitten-im-leben-sind-wir-vom-tod-umfungen-erzaehlungen-ueber-den-ersten-weltkrieg.html\(05-09.2015\)](http://www.jugendbuch-couch.de/alexandra-rak-mitten-im-leben-sind-wir-vom-tod-umfungen-erzaehlungen-ueber-den-ersten-weltkrieg.html(05-09.2015))
